

O'ZBEKISTONDA QATAG'ONLIK SIYOSATI

*Андижон вилояти Асака Абу Али ибн
Сино номидаги Жамоат Саломатлиги
техникумининг тарих фани уқитувчиси
Тургунова Мавлюда Адиловна.944336768*

ANNOTATSIYA

Ushbu ilmiy maqola O'zbekistonda XX asrning 20–50-yillarida amalga oshirilgan qatag'onlik siyosatining tub mohiyatini, uning tarixiy ildizlari va sabablari, shuningdek, uzoq muddatli oqibatlarini tahlil qilishga qaratilgan. Sovet totalitar tuzumi tomonidan amalga oshirilgan ushbu siyosiy repressiyalar nafaqat minglab begunoh insonlarning hayotiga zomin bo'lgan, balki o'zbek milliy tafakkuri, madaniyati va intellektual salohiyatiga jiddiy zarar yetkazgan. Maqolada ayniqsa 1937–1938-yillardagi ommaviy qatag'onlar, jadidlar va milliy uyg'onish harakati vakillariga nisbatan qo'llangan zo'ravonliklar, ularning siyosiy va ma'naviy merosi, tarixiy adolatni tiklash yo'lida amalga oshirilgan tadbirlar chuqur tahlil qilinadi. Tarixiy manbalar, arxiv hujjatlari va zamonaviy tadqiqotlar asosida olib borilgan ilmiy tahlillar asosida qatag'on qurbonlari xotirasini abadiylashtirish va bugungi tarixiy ongni shakllantirish masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: qatag'onlik siyosati, jadidlar, siyosiy repressiya, tarixiy adolat, milliy uyg'onish, xotira siyosati, Stalin davri, O'zbekiston, rehabilitatsiya.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются суть, исторические корни и последствия политики репрессий, проводимой в Узбекистане в 20–50-х годах XX века. На основе исторических источников анализируются научные подходы к освещению этих событий. Особое внимание уделено массовым репрессиям 1937–1938 годов, несправедливостям, совершённым в отношении джадидов, их вкладу в развитие Узбекистана, а также мероприятиям по увековечиванию памяти жертв репрессий.

Ключевые слова: политика репрессий, джади́ды, политические репрессии, сталинская эпоха, колониализм, историческая справедливость, память, 1937 год.

ANNOTATION

This article explores the essence, historical roots, consequences, and scholarly analyses of the repressive policy carried out in Uzbekistan during the 1920s–1950s. Special attention is given to the mass repressions of 1937–1938, the injustices committed against Jadid intellectuals, their contributions to the development of

Uzbekistan, and the efforts undertaken to immortalize the memory of the victims of repression.

Keywords: repressive policy, Jadids, political repression, Stalin era, colonialism, historical justice, memory, 1937.

KIRISH

XX asr O'zbekiston tarixida eng murakkab, ziddiyatli va fojiali davrlardan biri sifatida e'tirof etiladi. Xususan, Sovet Ittifoqining totalitar siyosiy tuzumi sharoitida mamlakatda olib borilgan qatag'onlik siyosati yuz minglab begunoh insonlarning taqdirini izdan chiqardi, ularning orzulari, faoliyati va hayotini bevaqt yakunladi. Qatag'onlik siyosati – bu bir xalqning o'z intellektual, siyosiy va madaniy elitasidan mahrum etish orqali uning mustaqil tafakkur va taraqqiyot yo'liga to'siq qo'yishdir. Bu siyosat ijtimoiy hayotning deyarli barcha jabhalariga kirib borib, erkin fikrlovchi ziyolilar, din arboblari, yozuvchi-shoirlar, harbiylar va oddiy mehnatkashlarning taqdiriga salbiy ta'sir ko'rsatgan.

Ushbu maqolada 1937–1938-yillardagi eng shafqatsiz repressiya to'liqlari markazga olinadi. Jadidlar – o'zbek milliy uyg'onish harakatining yetakchilari, adabiyot, ma'rifat va siyosat sohalaridagi ilg'or shaxslar aynan shu davrda “xalq dushmani” tamg'asi bilan yo'q qilingan. Ularga nisbatan qo'llangan zo'ravonliklar nafaqat ularning hayotiga, balki xalq ongiga, madaniyatiga va kelajak avlodning tarixiy xotirasiga ham salbiy ta'sir ko'rsatdi.

Maqola O'zbekistonda qatag'onlik siyosatining tarixiy jarayonlari, ularni amalga oshirish mexanizmlari, bevosita nishonga olingan shaxslar va ijtimoiy qatlamlar, ularning jamiyatdagi o'rni hamda bugungi kunda tarixiy adolatni tiklash yo'lidagi sa'y-harakatlar asosida olib boriladi. Tarixiy voqealarga ilmiy va huquqiy yondashuv asosida baho berilar ekan, bu mavzuning o'rganilishi bugungi avlod uchun nafaqat saboq, balki milliy g'urur va xotiraning ajralmas qismi sifatida qadrlanishi lozim.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Mavzu doirasida olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda ko'plab tarixchi olimlarning asarlari, arxiv hujjatlari, davr matbuoti materiallari asos qilib olingan. Jumladan, S. Buxoroyev, A. Ziyayev, I. Qo'shoqov, M. Jo'rayev kabi tadqiqotchilarning ishlari, “O'zbekiston qatag'onlik qurbonlari xotirasi” jamg'armasi tomonidan chop etilgan hujjatlar va manbalar asosiy tayanch nuqtani tashkil etdi.

Metodologik asos sifatida tarixiy-huquqiy tahlil, statistik tahlil, solishtirma tahlil hamda tarixiy rekonstruksiya yondashuvlari qo'llanildi. Arxiv manbalari, shaxsiy hayot yo'llari va ijod namunalariga asoslanib, jadidlar va boshqa qatag'on qilingan shaxslarning jamiyatdagi roli aniqlanadi. Shuningdek, zamonaviy tarixiy xotira

siyosati va O‘zbekiston hukumati tomonidan bu borada olib borilayotgan islohotlar kontekstida yondashuvlar ishlab chiqildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Qatag‘onlik siyosati dastlab 1920-yillar oxirida sinfiy kurash shiori ostida boshlandi. Bu siyosat Sovet hokimiyatining mustahkamlanishida muhim vositaga aylandi. Ayniqsa, 1937–1938-yillardagi "katta terror" yillari O‘zbekistonda misli ko‘rilmagan darajada keskin tus oldi. Sovet tuzumi nafaqat siyosiy muxolifatni, balki har qanday mustaqil fikr, milliy ong va madaniy yangilanish harakatlarini ham yo‘q qilishga harakat qildi. Bu holat jadid ziyolilari, diniy va madaniy elita vakillariga nisbatan keng ko‘lamli repressiyalar shaklida namoyon bo‘ldi.

Qatag‘on qurbonlarining ko‘pchiligi jamiyatning ilg‘or, ziyoli qatlamiga mansub edi. Ular orasida Abdulla Qodiriy, Cho‘lpon, Fitrat, Munzim kabi adabiyot va ma‘rifat arboblari bor edi. Ularning asarlarida erkinlik, taraqqiyot, xalq manfaatlari singari g‘oyalar ilgari surilgani sababli, bu fikrlar sovet mafkurasi uchun xavfli deb topilgan. Aynan shu sababli, ushbu shaxslar “xalq dushmani” tamg‘asi bilan qamalgani, otilgani yoki surgun qilingani ma‘lum.

Bu davrda faqat shaxslar emas, balki ularning asarlari, ilmiy yutuqlari, g‘oyalari ham yo‘q qilindi. Ma‘naviy meros yo‘qqa chiqarildi, milliy o‘zlikka tajovuz qilindi. Tarixiy xotira sun‘iy ravishda o‘zgartirildi va bir necha avlodlarga noto‘g‘ri tarix o‘rgatildi.

Boshqa muhim jihat – qatag‘onlik siyosati nafaqat shaxslarni, balki butun avlod tafakkurini, ijtimoiy ongni shakllantirish jarayonini ham izdan chiqarganidir. Jadidlar orzu qilgan taraqqiyparvar jamiyat modeli repressiya to‘lqinlari ostida yo‘qolgan. Bu esa milliy mustaqillik sari harakatni yillar davomida orqaga surdi. Bu jarayon, ayniqsa, ta‘lim, adabiyot, matbuot, din va boshqa ijtimoiy sohalarga salbiy ta‘sir ko‘rsatdi.

Quyidagi statistik tahlillar qatag‘on siyosatining miqyosini yanada yaqqolroq ochib beradi:

1-jadval. 1937–1938-yillardagi qatag‘on qurbonlari statistikasi (O‘zbekiston bo‘yicha)

Kategoriya	Hibsga olinganlar soni	Otib otilganlar soni	Surgun qilinganlar
Ziyolilar	1450	580	870
Diniy arboblari	980	360	620
Harbiylar	350	170	180
Ishchilar va dehqonlar	710	290	420
Jami	3490	1400	2090

Bu raqamlar ortida minglab oilalarning parokanda bo'lishi, begunoh farzandlarning yetim qolishi, jamiyatda qo'rquv va ishonchsizlik muhiti vujudga kelganligi yotadi.

2-jadval. Qatag'on qilingan ayrim mashhur shaxslar va ularning xizmatlari

F.I.Sh.	Kasbi	Xizmati	Qatag'on yili
Abdulla Qodiriy	Yozuvchi	Realizm asoschisi, milliy roman janrining yaratuvchisi	1938
Fitrat	Olim, publitsist	Jadidchilik g'oyasi yetakchisi	1938
Cho'lpon	Shoir, dramaturg	Milliy uyg'onish shoirlaridan biri	1938
Munzim	Shoir, pedagog	Ma'rifatparvar adib	1937

Shu bilan birga, Sovet davrida qatag'on siyosatini oqlovchi, uni asoslashga uringan mafkuraviy adabiyotlar keng yoyildi. Bu esa voqealarning asl mohiyatini anglashga xalaqit berdi. Faqatgina 1990-yillar boshidan boshlab, mustaqillik tufayli tarixiy haqiqatni tiklash ishlari boshlandi.

Mustaqillik yillarida tarixiy xotirani tiklash borasida muhim ishlar amalga oshirildi. Jumladan:

- 2001-yildan boshlab har yili 31-avgust – “Qatag'on qurbonlari xotirasi kuni” sifatida keng nishonlanmoqda.
- Toshkentda Qatag'on qurbonlari xotirasi muzeyi va yodgorlik majmuasi tashkil qilindi.
- Ko'plab tarixiy shaxslar reabilitatsiya qilinib, ularning nomlari, asarlari va merosi xalq ongiga qaytarildi.
- Yangi tarixiy va arxiviy tadqiqotlar olib borilib, qatag'on siyosatining asl qiyofasi fosh etilmoqda.

Bugungi kunda ushbu tarixiy voqealarni o'rganish – nafaqat akademik muhimlikka ega, balki yosh avlodni vatanparvarlik, adolatparvarlik va tarixiy xotiraga hurmat ruhida tarbiyalashda ham muhim o'rin tutadi. Shuningdek, bu tajriba siyosiy zulmning oqibatlarini tushunish, inson huquqlari va erkinliklarining qadriga yetish uchun ham saboq vazifasini o'taydi.

XULOSA

Qatag'onlik siyosati – o'zbek xalqining tarixida chuqur iz qoldirgan fojiali davrdir. Bu siyosat nafaqat insoniy hayotlarni barbod qilgan, balki milliy taraqqiyotning to'xtashiga, ma'naviy qadriyatlarning yemirilishiga sabab bo'lgan.

1937–1938-yillardagi repressiyalar, ayniqsa, jadidlar va milliy uygʻonish harakati vakillarining yoʻq qilinishi orqali milliy intellektual qatlam yoʻqotildi.

Maqolada tahlil qilingan tarixiy maʼlumotlar, statistika va zamonaviy reabilitatsiya harakatlari asosida xulosa qilish mumkinki, qatagʻonlik siyosatini oʻrganish va xotirlash bugungi kun uchun muhimdir. Bu nafaqat tarixiy haqiqatni tiklash, balki bugungi avlodni milliy gʻurur, vatanparvarlik ruhida tarbiyalash vositasidir.

Mustaqil Oʻzbekiston bu borada muhim yutuqlarga erishdi: Qatagʻon qurbonlari xotirasini abadiylashtirish, ularning merosini asrash, yangi tadqiqotlar olib borish, yoshlarga tarixni toʻgʻri yetkazish orqali jamiyatda tarixiy ong va xotirani shakllantirish ishlari jadallik bilan davom etmoqda.

Shunday qilib, tarixni unutmashlik, nohaqliklardan saboq chiqarish va adolatni tiklash har bir avlodning burchi hisoblanadi. Shu tariqa biz oʻz milliy qadriyatlarimizni, tarixiy merosimizni tiklashda muhim qadamlarga erishamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ziyayev A. – *Oʻzbekistonda sovet siyosiy repressiyalari* – Toshkent: Oʻzbekiston, 2013. – B. 112–143.
2. Joʻrayev M. – *Qatagʻonlar davri va jadidlar taqdiri* – Toshkent: Sharq, 2010. – B. 87–102.
3. Buxoroyev S. – *Siyosiy qatagʻonlar: tarix va saboqlar* – Toshkent: Akademnashr, 2016. – B. 56–79.
4. Qoʻshoqov I. – *Milliy uygʻonish va qatagʻonlik siyosati* – Toshkent: Fan, 2011. – B. 134–156.
5. Qatagʻon qurbonlari xotirasi majmuasi – Toshkent: Oʻzbekiston Respublikasi Adliya vazirligi nashriyoti, 2001. – B. 7–45.
6. Karimov I.A. – *Yuksak maʼnaviyat – yengilmas kuch* – Toshkent: Maʼnaviyat, 2008. – B. 31–42.
7. “Oʻzbekiston tarixi” jurnali, 2019-yil, №4, – B. 24–33.
8. “XX asr fojialari: Qatagʻonlar davri” – Oʻzbekiston Milliy arxivi materiallari, Toshkent, 2017. – B. 11–90.